

havde defineret, hvad udgiverrettelser går ud på. I den lille protokol fol. 6 v læses: »Anno domini 1519 torsdagen, som sancte Gertrude dag tha vpaa fald, paa Malmøgis raadhs vor skicket« osv. Disse linjer bliver af udgiveren (s. 296) omskrevet, efter anm.s mening ikke med rette. – Det er ubetydeligt, hvad der ses af læse- og trykfejl, f. e. har udg. s. 24 l. 30 »Bøn«, hvor hs. (pag. 39) har »børn«, formentlig skal der læses »Jep Bosens børn«. I udg. s. 114 l. 27–28 er læst: »offuer siø eller sand«. I hs. pag. 211 er der formentlig en svag rettelse af forbogstavet i sand, således at der kan læses: »offuer siø eller land«. Udg. s. 300 l. 4 har 89. i st. f. 29. sept. Enkelte steder er overskriften i hs. glemt i teksten, men tilføjet i marginen, i udg. bliver den dog ikke rykket ind som overskrift, men sat i første linje i det pågældende stykke (se f. e. udg. s. 149–150). I Stadsboken skrives »rinsche gylden«, hvilket vel er grunden til, at udgiveren i fortegnelsen over mønt skriver rinske i st. f. rhinske.

EMILIE ANDERSEN

Lunds stifts landebok utgiven av K. G. LJUNGGREN och BERTIL EJDER.
Första–Tredje delen. Skånsk senmedeltid och renässans. Vol. 4–6.
Lund/Köpenhamn, C. W. K. Gleerup/Ejnar Munksgaard, 1950–65.
XVI + 550, XVI + 549 og XVI + 449 sider. 6 plancher. 105 sv.
kr. Indb. 178 sv. kr.

Med offentliggørelsen af den skånske landebog har Vetenskaps-Societeten i Lund muliggjort et mere udbredt studium af et kildeskrift, der på væsentlige punkter kan uddybe vor viden om samfunds- og landbrugsforhold i de skånske provinser i ældre tid, p. gr. a. sine meget detaljerede oplysninger fra de enkelte sogne. Ikke mindre vil måske det fag, der ligger udgiverne mest på sinde, den nordiske filologi og specielt navnestudiet, i fremtiden kunne nyde godt af landebogsteksten. K. G. Ljunggren og Bertil Ejder har ikke alene påtaget sig det vældige udgivelsesarbejde (1.–2. del), men tillige sørget for en omfattende indledning, samt for person- og stednavneregister (3. del).

Der foreligger to samtidige håndskrifter af landebogen tilhørende Uppsala Universitetsbibliotek (S 58) og Landsarkivet i Lund. Håndskrifterne benævnes af udgiverne henholdsvis A og B (1. del, s. IX; 3. del, s. 119). Det førstnævnte mangler ca. halvdelen af herrederne, hvorimod B indeholder den komplette tekst og iøvrigt repræsenterer et lidt senere trin i landebogens historie. B behandles i udgaven som hovedteksten, medens A-versionen henvises til fodnoterne.

Indholdet af tekstbindene kendetegnes af stor samvittighedsfuldhed i gengivelsen af håndskrifterne. Udgiverne har arbejdet under gensidig

kontrol. Benyttelsen af bl. a. de kvantitative opgivelser i teksten kræver absolut nøjagtighed i aftrykket; men anmelderen har under sin punktvis sammenligning af udgaven med håndskrifterne A og B ikke fundet meningsforstyrrende divergenser, bortset fra mindre mangler i behandlingen af tilføjelser o. l. i A (1. del, ss. 159 f., 165). Knap så fortrolige er udgiverne med håndskrifterne af Sjællands Stifts Landebog, hvorfra afsnittet om S:t Ibb s. på Ven er hentet. Der tales det pågældende sted i teksten (1. del, s. 149 l. 12) om 4 skæpper i stedet for 4 tønder havre (jfr. udgaven 1956 af den sjællandske landebog, ss. 189, 208). Redegørelsen for håndskriftoverleveringen røber her også en vis usikkerhed; således er der ikke to, men kun eet håndskrift af den sjællandske landebog i Rostgaards samling, idet numrene 67 (moderne numerering) og 237 (Langebeks numerering) i folio er identiske (3. del, s. 40 fn. 3). En afskrift heraf, som bærer signaturen Ny kongelig Samling 394 i folio, er med rette ladet ude af betragtning.

Som udgiver stilles man over for forskellige principielle problemer, hvis løsning er afhængig af, hvor virkelighedsnært man ønsker at aftrykke teksten. Ljunggren og Ejder har foretrukket at vise størst mulig trofasthed over for håndskrifterne og har derfor måske undertiden overskredet grænsen for det mulige eller ønskelige. Det er ikke altid let at afgøre, om et begyndelsesbogstav er stort eller lille, og udgavens forsøg herpå har næppe overalt givet sikre resultater. Ligeledes er det næppe heldigt, at man, som i håndskrifterne, har anvendt gennemstreget j og v for henholdsvis $\frac{1}{2}$ og $4\frac{1}{2}$; i trykt skikkelse er tegnene så utydelige, at man nok ikke burde have budt læserne denne prøvelse. På den anden side ville nogle benyttede måske have følt det som en fordel, hvis man havde kunnet følge forekomsten af de enkelte hænder i tekstbindene og ikke helt havde været henvist til behandlingen i 3. del. Opstillingen af teksten er klar og gjort yderligere overskuelig ved spatiering af hovedord inden for afsnittene. Af de udførlige registre omfatter personnavneregistret, men ikke stednavneregistret tillige indledningen.

Lunds stifts landebog er den vigtigste blandt de bevarede landebøger og provstebøger, der udarbejdedes i kongerigerne Danmark og Norge samt i hertugdømmet Slesvig i 1560'erne og 1570'erne med det formål at tilvejebringe et overblik over de kirkelige indtægter m.v. i de forskellige stifter (se 3. del, ss. 31–43). Den skånske landebogs betydning skyldes især dens meget udførlige data vedrørende sognekirkernes, samt præste- og degneembedernes jordejendomme (landebogen anvender betegnelsen »degn«, Ljunggren i sin del af indledningen ordet »klockare« – se 3. del, s. 102 med fn. 2), samt de gode muligheder for at sammenligne teksten med ældre og yngre kilder; hertil kommer naturligvis, at den dækker hele det gamle ærkestifts område.

Den videnskabelige interesse for landebogen går tilbage til midten

af 1840'erne, da B-håndskriftet – delt i tre dele – befandt sig i landskontorerne i Malmö, Kristianstad og Karlskrona (A-håndskriftet er først af Ljunggren og Ejder inddraget i diskussionen). Der blev 1847–48 taget en samlet afskrift, C, deraf, som tilhører Kungliga kammarkollegiets arkiv i Stockholm, og 1848 udkom Ludvig B. Falkmans grundlæggende værk *Upplysningar om kronans, kyrkornas och presterskapets inkomster af andeligt gods uti Skåne, Halland och Blekinge från äldre tider till år 1660, jemväl innehållande beskrifning öfver och förklaring af 1569 års Lunds stifts landebok samt utredning af tvisten om äganderätten till de såkallade halländska kyrkohemmanen*, bind 1–2. Af titlen på Falkmans bog fremgår det allerede, at hans interesse for landebogen ikke alene var historisk betonet, og dette forhold er ikke mindre tydeligt hos efterfølgeren Erik Schalling, der 1936 (med en efterskrift 1937) af Ecklesiastikdepartementet fik udsendt sin *Kyrkogodset i Skåne, Halland och Blekinge under dansk tid – Rättshistorisk udredning på offentligt uppdrag verkställd* (Statens offentliga utredningar 1936:28 og 1937:22). Schallings afhandling skulle motivere en afgørelse af, om nogle annex- og mensalgårde tilhørte kronen eller pastoraterne.

Lund stifts landebog har aldrig fra faghistorisk side været taget op til indtrængende behandling. Falkman var landmåler og Schalling jurist, medens Ljunggren og Ejder er filologer. De nævnte forskere har alle ved en lykkelig kombination af deres særlige indsigt med en forbillig omhu bidraget til at give landebogen den plads, den også som historisk kilde indtager i dag. Det må anerkendes, at ingen af dem er vejet uden om landebogens historiske problematik, herunder især de kronologiske vanskeligheder, som teksten frembyder. Af naturlige grunde omfatter ingen af de hidtidige undersøgelser en konsekvent gennemgang af alle holdepunkter for dateringen. Omend man måske nok på dette punkt kunne grave lidt dybere, end det hidtil er sket, er det næppe muligt at rokke væsentligt ved den generelle tidsfæstelse. Derimod er det tænkeligt, at der vil kunne opnås en noget mere differentieret datering af de enkelte herreds- og købstadsafsnit.

Medens stiftsskriveren Mikkell Pedersens manuskript til den sjællandske landebog sandsynligvis i sin helhed stammer fra året 1567 (*Sjællands Stifts Landebog 1567* (1956), s. XII), kan den løbende tekst i den skånske landebog ikke dateres lige så præcist, og dette er for historikeren hovedsvagheden ved Lundebogen.

Den skånske landebog er udarbejdet i henhold til Frederik 2.'s brev af 1569 11/8 til herredsprovsterne i Skåne, Halland, Blekinge og Lister, hvori der gives befaling til indsendelse af sådant materiale til superintendenten, at han deraf kunne lade udarbejde en stiftsjordebog over det gejstlige gods. Det er sandsynligt, at der har været benyttet et lignende spørgeskema som det, der udleveredes til de sjællandske provster

i januar 1567, og som lagdes til grund ved udarbejdelsen af den sjællandske landebog, der iøvrigt ikke redigeredes af superintendenten, men udarbejdedes af stiftsskriveren på stiftslensmandens vegne. (Om spørgeskemaet se 3. del, s. 16. Jfr. Sjællands Stifts Landebog, ss. X ff.).

Kongebrevet af 1569 sætter altså en *terminus post quem* (hvilket dog ikke er ensbetydende med, at ældre materiale ikke har været benyttet). Vanskeligere er det at fastslå, hvornår arbejdet med den egentlige landebogstekst er afsluttet. Som nævnt er A- og B-håndskrifterne nogenlunde lige gamle, og Ejder anser det for en sandsynlig forklaring herpå, at både superintendenten (stiftskisten) og stiftslensmanden efter gældende praksis skulle have et eksemplar (3. del, ss. 160 ff., 179). Hvis Ejders fortolkning er rigtig (jfr. Sjællands Stifts Landebog, s. XVII f.), har A snarest været beregnet for stiftslensmanden og B for superintendenten. Sikkert er det, at biskop Niels Hvid omved 1580 har gjort nogle egenhændige tilføjelser i B-håndskriftet (2. del, ss. 236 ff.; 3. del, s. 152), ligesom også andre detaljer tyder på gejstlig redaktion og bearbejdelse af det samme håndskrift, hvorom nedenfor.

A-håndskriftet antages af udgiverne (1. del, s. IX; 3. del, s. 157) – i alt fald i store træk – at udgøre et forstadium til B, hvilket bl. a. begrundes med, at misforståelse af A's tekst kan have foranlediget forskellige fejl i B-håndskriftet. A foreligger som allerede omtalt langtfra komplet, idet 18 af ialt 38 herreder og flere købstæder mangler. Det drejer sig om de til Landskrona (Rönnebergs, Onsjö, Harjagers), Hälsingborgs (Luggude, S. Åsbo, Bjäre, N. Åsbo; Göinge er medtaget), Halmstads (Halmstads) og Laholms (Årstads, Tönnersjö, Höks) slotte liggende herreder, om 6 herreder (Oxie, Bara, Skytts, Ljunits, Vemmenhögs, Herrestads) under Malmöhus, om Villands h., samt om købstæderne Malmö, Ystad og Landskrona, hvortil kommer de under de manglende herreder hørende stæder.

Landebogens dateringsspørgsmål og hele kildemæssige fortolkning kompliceres meget af, at håndskrifterne A og B, skønt samtidige, ikke er egentlige originalhåndskrifter. Deres indhold må tidligere – uvist, hvor længe – have foreligget i skikkelse af provstebøger o. l., hvis forlæg undertiden omtales. Hverken A eller B er iøvrigt autoriserede. Det er usikkert, på hvilket stadium man i datiden har betragtet landebogen som færdig; men man kan antagelig identificere grundteksten i B-håndskriftet med de partier, der er udfærdiget af hånd 1–4, eventuelt hånd 1–3 (jfr. Ejder, 3. del, ss. 144 ff.). Håndskrifterne er affattede så sent, at ikke få bestemmelser fra 1570'erne hører med til grundteksten.

Allerede Falkman fremdrog (1. del, s. 137; 2. del, ss. 180 f., 246 f.) forskellige data, af hvilke det fremgår, at landebogen (bortset fra senere tilføjelser) er blevet færdigredigeret i tiden 1579–85, og dette resultat må antagelig betragtes som definitivt. Et kongebrev fra 1585 3/10 viser,

at landebogen eksisterede på dette tidspunkt (2. del, s. 12. Kanc. Brevb. 1585 18/2, 3/10. Jfr. Falkman, 1. del, ss. 137, 170; 2. del, s. 70 f.; Schalling, s. 313; Ljunggren, 3. del, s. 15). Brevet omhandler Strövelstorp præstegård, S. Åsbo h., som omtales i B, men ikke i A, hvor det pågældende herred mangler.

At landebogen (B) ikke kan være afsluttet før år 1579, fremfører Falkman flere vidnesbyrd om, især kongebrevet af 1579 16/6 (c: 16/7), hvorved Mikkel Pedersen Gønge med Björnstorp fik tilskødet herligheden af forskellige gejstlige ejendomme (2. del, ss. 56 f., 181; Schalling, s. 278; Ljunggren, 3. del, s. 14. Se landebogen, 1. del, ss. 40, 52, 55). Stedet er vigtigt, fordi det vedrører Torna h., der behandles i begge håndskrifterne A og B; men det bør måske noteres, at Mikkel Pedersen og hans hustru havde været forlenet på livstid med Björnstorp gods fra 1568, hvilket åbner en mulighed for, at han allerede som lensmand kan have erhvervet de pågældende herlighedsrettigheder.

Falkmans kronologiske iagttagelser blev supplerede af Schalling (ss. 278 etc.), der (s. 296) fastslog, at man i landebogen kan konstatere forandringer autoriserede gennem kongebreve fra 1579, men ikke fra 1580. Schalling antager derfor, at landebogen (B) var fuldført ca. 1580. Ljunggrens og Ejders indsats til belysning af dateringsspørgsmålet består i en yderligere systematisering af kronologiske holdepunkter, i inddragelsen af håndskrift A i diskussionen, samt i en undersøgelse af vandmærker og skriverhænder i begge håndskrifterne. Den papirhistoriske analyse, der er foretaget af Ejder (3. del, ss. 123 ff.), underbygger stort set den tidligere datering, men peger nærmest mod 1570'ernes første halvdel. Af B-håndskriftets skrivere har nr. 2 afløst nr. 1 i Järrestads h. (3. del, s. 154). Med hånd 3 er bl. a. indført forskellige købstadsafsnit, samt en lang række tilføjelser og nogle rettelser i afsnittene om Häl-singborgs len og Halland. Desværre synes ingen af hovedskriverne i noget af håndskrifterne at kunne identificeres. Stiftsskriveren Hans Brolægger har ikke personligt deltaget i nedskrivningen (3. del, s. 126).

Ljunggren fremdrager et enkelt eksempel på, at den løbende tekst i B-håndskriftet kan være fuldført 1583 eller senere, idet en kannik i Lund, Clement Haagensen, der i A omtales som indehaver af en eng tilhørende Flädie kirke, Torna h., og som døde det nævnte år, ikke optræder i B (1. del, s. 5 med fn. 30; 3. del, s. 14 f. Kanc. Brevb. 1583 14/2); det er imidlertid ubevisligt, at magister Clement beholdt engen til sin død. Bortset herfra er der ikke på indeværende tidspunkt fremført argumenter for en så sen datering (jfr. Schallings ovennævnte iagttagelser). Til de tidligste tilføjelser til B-håndskriftet må regnes biskop Niels Hvids, som refererer til kongebreve af 1578 2/5, 1579 30/12 og 1580 28/4. Niels Hvid blev valgt til superintendent 1578 19/1 og døde 1589 12/6.

Falkman mente (2. del, s. 180), at landebogen i hovedsagen blev for-

fattet i årene indtil 1576, eller medens Jørgen Marsvin var stiftslensmand (han tiltrådte 1567), og man kan se en bekræftelse af denne opfattelse i en række data fra årene 1569–76 (Ljunggren, 3. del, ss. 11–14), som let kan suppleres. I et kongebrev af 1578 2/5 henvises der til, at Jørgen Marsvin nogen tid forinden sammen med superintendenten Tyge Asmundsen (1. del, s. 329), Niels Hvids forgænger, efter kongens befaling drog omkring i Skåne og undersøgte præsternes vilkår. Det kan i denne forbindelse omtales, at der efter en 1703 nedskreven tradition skal have eksisteret et eksemplar af 1569-landebogen eller en tilsvarende herredsbog for Skytts h. underskrevet (autoriseret) af biskop Tyge Asmundsen (Ejder, 3. del, s. 121 f.).

B-håndskriftet har i diskussionen som helhed og også i den ovenstående redegørelse spillet den største rolle. Det er imidlertid af interesse, hvorledes håndskriftet A kan påvirke dateringen af landebogen. Der er vistnok ingen data i A's løbende tekst (hånd 1–4), som med sikkerhed kan dateres til efter 1575. Oplysningerne om Björnstorp gods kan som ovenfor berørt måske referere til skødet 1579 og måske til forleningen 1568. Teksten vedrørende S. Åsbo h., der for Ausås sogns vedkommende må stamme fra 1579, findes ikke i A-håndskriftet (2. del, s. 10; 3. del, s. 14). Landebogen sætter 1 pund korn lig med 20 skæpper, medens der ved kongebrev af 1577 18/10 indførtes et pund på 24 skæpper. Dette forhold, der først er iagttaget af Sven Dahl (Torna och Bara (1942), s. 87 fn. 10. Se også Ljunggren, 3. del, s. 54, fn. 2), og hvorom der findes vidnesbyrd i begge håndskrifter, kan man dog ikke tillægge nogen betydning for dateringen.

Som ovenfor omtalt antager Ejder, at A har været tiltænkt stiftslensmanden, ligesom B superintendenten. A og B er dog ikke søsterhåndskrifter, idet A som anført af udgiverne nærmest betragtes som forlæg for B. A-håndskriftet er iøvrigt ikke blottet for polemik mod den verdslige stiftsadministration (2. del, ss. 231, 333 f.). A og B frembyder en interessant lighed derved, at tilføjelser i begge håndskrifter synes at kunne bygge på gejstlig visitation. B medtager i sin grundtekst A's tilføjelser af denne art, hvorefter der fortsættes i B med tilføjelser i andre herreder. Den fortolkning synes ikke ganske udelukket, at begge de bevarede håndskrifter af landebogen har tjent som grundlag for den biskoppelige visitation, først i nogle herreder (A), siden – og med adgang til de indhøstede erfaringer – også i de øvrige (B).

Dateringsspørgsmålet er imidlertid mere kompliceret, end det fremgår af det hidtil anførte. Som fremhævet af såvel Falkman (2. del, ss. 181, 246 f.) og Schalling (1936, s. 277 f.) som Ljunggren (3. del, ss. 11–14), kan en række af landebogens oplysninger dokumenteres at være ældre end 1569. Mogens Gyldenstjerne, som døde i selve året 1569, omtales i nogle tilfælde (1. del, s. 173; 2. del, ss. 234, 259, 267) som levende,

i andre (2. del, s. 241) som død. På en enkelt side, under Järrestads s. og h. (2. del, s. 249), synes han at figurere som både død og levende. Variationerne må undertiden i sådanne tilfælde være uafhængige af skriverne og stamme fra landebogens forlæg. Medens Falkman (2. del, s. 180 f.) advarer mod landebogens ukritiske benyttelse af ældre kilder, idet man kan konstatere afskrift af oplysninger, som ikke længere var aktuelle, synes Ljunggren at tage lettere på dette spørgsmål (3. del, s. 15 fn. 3). Uagtet nogle af de foreliggende eksempler måske ikke er vildledende, er der efter anmelderens opfattelse al grund til at understrege det nævnte forhold (se også Ljunggren, 3. del, ss. 18 ff.), som svækker landebogens tidsmæssige enhedspræg, og som i forstærket grad rejser problemet om regionale dateringer.

Bornholmsafsnittet må efter al sandsynlighed være ældre end 1577 14/7, da jurisdiktionsfogedens embede blev slået sammen med lensmandens (Kanc. Brevb., anf. dato. Jfr. 1577 30/8). Ystadregistret daterer sig selv (eller rettere sit forlæg) til 1574 (1. del, s. 497), og under Vä tales der ligeledes om 1574 som det indeværende år (2. del, s. 177). Afsnittet om Vemmenhögs h. må antagelig være fra årene 1570–74. Interessant er det, at Malmöregistret er praktisk taget identisk med en fortegnelse fra 1538 (1. del, ss. 452–468; 3. del, ss. 4 f., 15 (Ϸ: 16) fn. 3, 18, 182). For Landskronas vedkommende henvises der (1. del, s. 510) til en præstelønsordning fra 1538. Oplysningerne om Luggude h. synes heller ikke altid at være aktuelle, idet forskellige adelspersoner, der var døde inden 1569, her optræder som levende. Dog må det bemærkes, at de fleste af de pågældende vel har været døde i fysisk, men ikke nødvendigvis i dokumentarisk forstand; det kan nemlig være, at den bonde, de har haft rettigheder over, stadig lever, således at der ikke er udstedt nyt fæstebrev eller lignende (jfr. Sjællands Stifts Landebog, ss. 91, 197). I andre herreder træffes der paralleller til disse forhold.

Under de enkelte landsogne påberåbes der undertiden kilder, som indicerer, at oplysningerne er ældre end 1569. Henvisninger til kirkernes bøger (se Ljunggren, 3. del, ss. 19–23) viser, at forlæggene i adskillige tilfælde må gå tilbage til middelalderen; foruden sognearkiverne har også breve i stiftskisten været benyttet (2. del, ss. 156, 272. Jfr. 3. del, s. 8). Der er dog næppe nogen tvivl om, at de samtidige data, eventuelt kirkeregnskaber (jfr. Ljunggren, 3. del, s. 19), har spillet en hovedrolle ved affattelsen af landebogen; men der er som oftest et betydeligt usikkerhedsmoment.

Vigtigheden af en nøjagtig datering er indlysende, hvor det gælder enkelte godsers, embeders og personers forhold; men hertil kommer, at de talrige oplysninger om møntværdier ikke kan udnyttes, såfremt de ikke kan dateres præcist.

Under Sövde s., Färs h., er fodermarskgæsteriet beregnet til 18 skilling,

»som myntet nu er satth«, hvilket formentlig kun kan betyde, at ydelsen er reguleret i overensstemmelse med møntordningen af 1572 16/6 (1. del, s. 209). Fra omtrent samme tid er ydelsen 1 enkeltdaler, som omtales under Holmby s., Frosta h. (1. del, ss. 186, 188). Anderledes må det derimod forholde sig med den søsling, der ikke »y lang tiidtt« som tidligere var blevet erlagt af 1 skæppe land tilhørende Höör kirke, Frosta h. (1. del, s. 177), og ligeledes med den skilling af hver skæppe bygjord, som bønderne i Simlinge, Vemmenhögs h., svarede af præstejorden, indtil stiftslensmanden Sti Pors (død 1556) tog jorden fra dem (1. del, s. 318). For studiet af landgilden pr. skæppe jord er møntkursen så væsentlig, at dateringsvanskeligheder i forbindelse med landebogen er en alvorlig hemsko. Usikkerheden understreges bl. a. af den konservatisme, der kendetegner størrelsen af afgifter som sponsalia, introductio og funeralia; landebogen holder sig for funeralia's vedkommende næsten helt til den takst, 5 skilling til præsten, 5 til kirken og 2½ til degnen, der var blevet fastslået ved forordningen 1539 1/10 (Danske Kirkelove . . . udg. af Holger Fr. Rørdam. 1. del (1883), s. 144; jfr. Falkman, 2. del, s. 14) – og dette uagtet disse minuta ofte er indført som tilføjelser i håndskrifterne.

Et af de vigtige specialia, hvorom landebogen byder på interessante detaljer, er tienden. Korntienden blev erlagt i rug, byg og havre, men ikke i boghvede. Beregningen veksler tilsyneladende meget, idet tienden i nogle tilfælde synes taget i kærven og i andre leveret som en mere eller mindre stereotyp afgift. Idet der iøvrigt henvises til Ljunggrens introduktion (3. del, ss. 52–61), skal der her anføres følgende citat fra Vä s., Gärds h. (2. del, s. 175):

Item er her tiill Whæ 13 boell jordtt och huer tt boell haffuir 4 fierringe och haffuir sognepresten 4 traffue rug och 4 traffue biugh aff huer fierringh aarligenn. End ett gaardsæde som giuffuir 4 traffue rug och 4 traffue biugh. Och er deris største och meste seedtt bohuede, aff huilckenn dogh huerckenn tiendis ellir giiffuis nogenn rettighedtt. Item indtagis der och mange løcker paa hele och halffue pundtt, item paa 2 ellir flere pundt, aff huilckenn sæd ellir grøde dogh huerckenn tiendis tiill prest ellir kircke.

Dette meget oplysende sted er et skoleeksempel på det ikke ualmindelige forhold, at der i princippet svarede en fast afgift af hver enhed (jfr. Ljunggren, 3. del, s. 55). Også til belysning af kvægtienden findes der et stort materiale i landebogen.

Ydelseerne cathedratium, alterhavre og fodermarskgæsteri sammenfattes i landebogen under fællesbetegnelsen onera pastoris, undertiden blot onera. Alterhavre og fodermarskgæsteri præsteredes ikke af præstembedet som sådant, men af præstegården, i givet fald altså af præstebonden. Cathedratium indtager her en særstilling, omend præstebonden

undertiden også svarede dette (se f. eks. 1. del, s. 17); ydelsens størrelse må anses for at være afhængig af pastoratsindtægterne. Alterhavrens grundydelse synes at være 4 tønder havre; afgiften, der er beslægtet med gæsteri (2. del, s. 216), virker principielt stereotyp, og de af Ljunggren (3. del, s. 88) anførte eksempler på afvigelser fra denne regel skyldes særlige omstændigheder. Fodermarskgæsteriet blev som regel erlagt i penge, visse steder dog i havre; det ses i mange tilfælde at være beregnet med 18 skilling (efter møntordningen 1572) eller 2 tønder havre for hver lode mk. (= 5 sk. grot) i hovedlandgilde. Man kan følge indførelsen af en skriverafgift på 1 skæppe for hver 4 tønder alterhavre, samt 1 albus i forbindelse med pengeydelse (se f. eks. 1. del, ss. 209, 290).

Af stor interesse er besvarelsen af spørgsmålet om, hvem der i sognene har haft ansvaret for de indberetninger til provsterne, der blev grundlaget for landebogen. Der kan være tale om præsterne, degnene og kirkeværgerne. Regnskabsaflæggelsen påhvilede egentlig de to lægmænd fra sognet, hvem hvervet som kirkeværger var overdraget; men i middelalderen synes præsten undertiden (i Jylland) at have fungeret som tredje værge (*Diplomatarium Danicum* 2. rk. bd. 6 (1948), nr. 495), og på Sjælland ses kirkeregnskaberne 1567 nogle steder at være ført af præsten eller degnen (*Sjællands Stifts Landebog*, s. XIII fn. 3). Også i de skånske provinser er det tydeligt, at præsten (i visse tilfælde degnen) ikke sjældent har spillet en væsentlig rolle, antagelig en større end på Sjælland, for rapporterne til brug for landebogen (se Ljunggren, 3. del, s. 23 f.). Dette ses dels af dispositionen for de enkelte sogne med rækkefølgen præsteembede, kirke, degneembede (mod den sjællandske landebogs kirke, præsteembede, degneembede – overskrifterne taler her om kirke, i Skåne om sogn) og dels af subjektive bidrag, der må stamme fra præsterne. Der er dog væsentlige variationer. En af de mest egocentriske præsteindberetninger stammer fra Övraby s., Ingelstads h. (2. del, ss. 314–318); men det er bemærkelsesværdigt, at afsnittet om Benestad, der må anses for annexsogn til Övraby (jfr. *Lunds stifts herdaminne II. Biografier* 9 (1963), s. 459), er holdt i en særdeles upersonlig stil med omtale af præsten i 3. person (s. 319). Landebogens behandling af annexforhold er i det hele meget oplysende (jfr. *Sjællands Stifts Landebog*, s. XIII). I en lang række herreder i begge håndskrifter savnes dog omtale heraf (Ljunggren, 3. del, s. 46 f.; Ejder, 3. del, s. 164). Hvor meddelelser om annexforhold forefindes, bringes de oftest under annexsognene. Ejder har gjort den iagttagelse, at håndskrift A ikke viser stor konsekvens i retning af at placere annexsogne umiddelbart efter hovedsogne, men at dette i en række tilfælde er ændret ved redaktionen af B (3. del, ss. 165–167). Undertiden finder man under hovedsognet decimantal o. l. gældende for begge sogne (jfr. 2. del, s. 332, hvor det under annexsognet Bollerup i Ingelstads h. begrundes, at præsten ikke regi-

strerer præstegårdens og kirkens ejendom). At dømme efter de omtalte og andre omstændigheder har de kirkelige regnskabsforhold i de skånske sogne været stærkt vekslende. I Danmark vest for Storebælt (og tildels på Lolland-Falster) var præsteindberetninger overvejende som kilder til de bevarede provstebøger m. v.

Et punkt, der er for betydningsfuldt til her at lades ude af betragtning, er fortolkningen af den omfattende specifikation af et stort antal jordejendomme i Landebogen. Ljunggren fremhæver (3. del, ss. 11, 38 f.) med rette de fynske provstebøgers meget udførlige omtale af præstegårdene som en parallel til oplysningerne fra Lunde stift. I Skåne viser den såkaldte Paltebog (Skånsk senmedeltid och renässans. Vol. 7) fra ca. 1515, at man fra ældre tid har foretaget minutiøse registreringer af kirkelige ejendomme, hvilket ligeledes fremgår af landebogens henvisninger til gamle kirkebøger (1. del, ss. 179, 240, 478 f.; 2. del, ss. 7 f., 30 f., 48 f.) eller breve (1. del, s. 148). Landebogen er dog ikke altid lige detailleret i sin omtale af jordejendomme. Dette forhold er mest iøjnefaldende for de fire nørrehallandske herreders vedkommende (2. del, ss. 401–463. Jfr. 3. del, ss. 84 f., 111). Udsædsangivelserne her minder om de tilsvarende i Sjællands Stifts Landebog. Falkman har (1. del, s. 156) forsøgt den forklaring på de summariske tal fra Nørrehalland, at præstegårdene her havde deres jord samlet. En sådan begrundelse er dog ikke bindende, hvilket en sammenligning med de sjællandske forhold (samt med dele af Paltebogen) netop viser; det er vel også, som Ljunggren påpeger, tvivlsomt, om agrarforfatningen i Nørre- og Sønderhalland kan have været så helt forskellige. Oplysningerne i den sjællandske landebog opfatter Ljunggren nærmest som en ekstrakt af mere udførlige registre (3. del, s. 40).

Overleveringen vedrørende gejstlige jordejendomme i ældre tid er af helt forskellig karakter i Skåne og på Sjælland. Væsentlige partier af såvel den skånske landebog som Paltebogen er langt mere detaljerede end de sjællandske fortegnelser over gejstligt (og verdsligt) gods i 16. århundrede og i middelalderen. Der foreligger fra 16. århundrede vistnok kun eet eksempel på en tilsvarende specifikation af sjællandske agergrupper og agre, nemlig fra Ormslev, Vemmelev s., Slagelse h. (besigtigelse 1574 4/2 til mageskifte 1575 16/6 kronen–Karen Gyldenstjerne (RA)). De øvrige mageskiftebesigtigelser er lige så summariske som den sjællandske landebog. Gösta Johannesson, den skånske Paltebogs udgiver, mener, at de udførlige lister over enkelte agre og enge bl. a. har været nødvendige ved oprettelsen af fæstekontrakter (Kring Birger Gunnarsens Paltebok. Några rön beträffande Lunds ärkesätes gods och dess förvaltning vid medeltidens slut. Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1950, s. 143). Anmelderen kan ikke her gå nøjere ind på dette spørgsmål, men skal blot give udtryk for den opfattelse, at Paltebogens og

landebogens oplysninger om udsæd og eng stort set er tilvejebragt ved eengangsforanstaltninger og først og fremmest for at sikre, at udenforstående ikke tilegnede sig kirkegodset.

Vest for Øresund finder man i flere stifter – dog altså ikke på Sjælland – lige så udførlige angivelser af udsæden i præstegårdsagrene som i Skåne. Derimod er det vistnok en særegenhed for den skånske landebog, at den i mange tilfælde (se især Vemmenhögs h., 1. del, ss. 267–326) tillige meddeler antallet af agerrygge på den jord, i hvilken der såedes hartkorn, og undertiden oven i købet anfører, når antallet af rygge ændres fra den ene ende af lidt større jorder til den anden (1. del, s. 267). Havrejord beskrives ret sjældent således, og denne forskel er jo meget oplysende; iøvrigt hedder det under Börringe s., Vemmenhögs h., om en ny præstegårdstoft, at den »er icke endnu dreffuen wdj rygge, thj hunn duffuir icke aldt till rug, saais mz byg xxiiij skpr« (1. del, s. 320). Lundebogen gør ligeledes ofte specielt rede for udmarksjord og for sjældnere dyrket jords rotation. Ved indsamlingen af disse oplysninger har man anvendt de samme metoder, som benyttedes ved mageskiftebesigtigelser. Oldinge udtalte sig om ejendomsforhold (1. del, s. 75) og dannemænd om markeskel (2. del, s. 483. Jfr. Paltebogen, s. 464); en oversigt over omtalen af oldinge og dannemænd gives af Ljunggren i 3. del, s. 23. Hvor det drejede sig om den enkelte ejendoms tilliggende og især om en specifikation af dens agre, måtte man imidlertid vende sig til brugeren selv; hvor denne kunne unddrage sig, f. eks. under henvisning til herremand eller foged, var det ikke muligt at få fat i oplysninger om jorden (1. del, ss. 365, 399; 2. del, ss. 204, 217, 288 f., 316 f.). Man har lagt størst vægt på at få fastslået præstegårdenes tilliggende, fordi nye præster i mange tilfælde intet vidste om kaldets rettigheder i marken; havde andre lagt beslag derpå, kunne præsten intet meddele (2. del, s. 222). Præsten i N. Åsum s., Gärds h., slutter sin omtale af præstegårdsjorderne således: »Item er der end nu meer iord paa wdmарckenn som bør at werre tiill prestegaardenn, ieg haffuir icke saaid hende. Thj wid ieg icke huad ther kand saais oppaa« (2. del, s. 162). Degnene var stillet på samme måde. Specifikationen af ejendomme i landebogen synes ofte at stå i forbindelse med stedsmålets tilhørsforhold; dette kan dog ikke altid være tilfældet (jfr. Schalling, s. 315 f.).

Den interesse, som agrarforskningen utvivlsomt i stigende grad vil vise Lundebogens agerfortegnelser, indvarsles allerede af Falkman, som har mærket sig ligheden mellem disse fortegnelser og de i Malmö lantmäterikontor opbevarede agerskiftebeskrivelser med tilhørende kort, som efter jordmåling udarbejdedes over mange byer i Malmöhus len omkring år 1700 (1. del, s. 175 f. Jfr. G. Nordholm i Svensk geografisk årsbok 1929). Føjer man dertil agerlisterne i Paltebogen m. v., synes de skånske agrarforhold næsten forudbestemt til at blive et centralt forskningsom-

råde for nordiske historikere og geografer. Anvendelsen af landebogen kræver dog en vis forsigtighed. Præstegårdsjorden var nemlig som bl. a. påvist af Sven Dahl (Torna och Bara, s. 80) ofte ikke skiftet som andre gårdes, men bestod af blokformede agre uden for bymarkens kerne. En sammenligning med Paltebogen er ligeledes egnet til at opfordre benytteren til at udvise varsomhed. Men den kendsgerning skal ikke tilsløres, at et stort og betydningsfuldt materiale nu er blevet gjort tilgængeligt. Det tværfaglige samarbejde, der etableredes mellem K. G. Ljunggren, Mårten Sjöbeck, John Frödin og Vald. M. Mikkelsen, og som bl. a. hentede inspiration fra landebogen, vil sikkert vise sig frugtbringende, ja, har allerede gjort det. Endelig kan der være grund til at fremhæve, at såvel Falkman og Schalling som Ljunggren og Ejder på forbilledlig måde har søgt at klarlægge den danske baggrund for landebogen. Fra dansk side noteres det med glæde, at landebogsstudiet bragte Falkman i kontakt med J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, C. Molbech og Hans Knudsen, samt at Ljunggren og Ejder under arbejdet med deres udgave har haft udbytte af deres forbindelse med Institut for Navneforskning i København.

SVEND GISSEL

Ludvig Holbergs tre Levnedsbreve 1728–1743. Ved A. KRAGELUND. København, G. E. C. Gad, 1965. I: Første Brev 1728–1737, II: Andet og Tredje Brev 1737–43, III: Oplysninger og Register. xxxvii + 683, 225 s. 65 kr. – Ludvig Holberg Citatkunstneren. Holberg og den yngre Plinius. Af A. KRAGELUND. [Udg. af] Holbergsamfundet af 3. December 1922. København, G. E. C. Gad, 1962. 67 s. 10,75 kr. – Fra Ludvig Holbergs unge Dage. Hans Strid med Andreas Hojer. Af E. SPANG-HANSSEN. [Udg. af] Holbergsamfundet af 3. December 1922. København, G. E. C. Gad, 1965. 89 s. 13 kr.

»Jeg støber mine fraser over de bedste skribenter, bliver aldrig træt af at udforske deres hemmeligheder . . . Ofte laaner jeg hele perioden fra de gamle. Det volder mig stort bryderi at oversætte f. eks. Voltaire til mundret dansk, men det maa til. De vil forstaa, jeg er af den ældre skole, der lever paa plagiater«. Disse ord, skrevet med Holbergsk munterhed af Paul V. Rubow (Kunsten at skrive og andre Essays, 1964, s. 267), får man rigelig anledning til at genkalde sig, når man dykker ned i lektor A. Kragelunds lærerige noter til Holbergs trede levnedsbreve *ad virum perillustrem*.

Den nye udgave omfatter de tre latinske levnedsbreve 1728 – 1737 – 1743 ubeskåret, dvs. inclusive betænkningen over de forskellige europæ-